

FATİH'İN PEKİŞTİRDİĞİ BİR GELENEK: ÂŞIKLAR TOPLULUĞUNA "SER-DEFTER OLMAK"¹

İsmail Hakkı AKSOYAK²

Özet

"Defter" sözcüğünün dilimize ve oradan edebî dile ne zaman ve hangi metinler aracılığı ile girdiği şu anki bilgilere göre belirgin değildir. Fatih Sultan Mehmet'in devlet görevine atamalarda önemli kişileri deftere kaydetmesi ve yeri gelince oradan atama yapması bilgisi, "deftere kaydetmek", "ser-defter olmak" gibi söyleyişlerin edebî dilde kullanılmasını artırmış olmalıdır. "Deftere kaydetmek", "ser-defter olmak" önceleri devlette görev almak isteyenler için kullanılırken edebî dilde bir alanda zirveye ulaşmayı da ifade etmek biçiminde kullanılmıştır. Bir topluluk içinde önemli bir konumda olmak anlamına gelen "deftere kaydolmak" veya "ser-defter olmak" ibaresi Fatih Sultan Mehmet'in de pekiştirmesinin ardından divan şiirinde aşk, tasavvuf, şiir ve savaş alanlarında ön planda olmak anlamlarıyla yaygınlık kazandı.

Sistemdeki verilerle, defterdarlık mesleğinin kuruluşu ve gelişimi ile ilgili kesin bilgilere ulaşılamamaktadır. Divan edebiyatında 16-17. yüzyıllarda daha çok kullanılan bu ifadeler 18. ve 19. yüzyıllarda kullanımdan düşmüştür. Bugün için deftere yazmak, defterden silmek gibi argo ifade olsa da yaşamaktadır. Bu makale "ser-defter olmak" ibaresinin divan edebiyatındaki şairler tarafından kullanımına yer vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Fatih devri, "ser-defter olmak".

A TRADITION SOLIDIFY BY FATİH: "SER-DEFTER OLMAK" TO LOVER'S COMMUNITY

Abstract

The fact that when and by what text the word "defter" entered Turkish and Turkish literature lange is still not clear. The knowledge of placement of state offices which Fatih The Conqueror record in defter and when time comes assign official from it incerased the usage of the words like "deftere kaydetmek" and "ser-defter olmak". At the beginning "deftere kaydetmek", "ser-defter olmak" used is used for those who want to take part in the state, but also in literature used to reach a summit in certain field. While "deftere kaydolmak" or "ser-defter olmak" expressions used as reaching important position in society but after Fatih's solidification they used being forefront at love, mysticism, poem and battlefield.

The information in the system does not provide clear information on the establishment and development of the "defterdarlık" profession. These expressions, which have been used more frequently in the 16th and 17th centuries, have fallen out of use in the 18th and 19th centuries in divan literature. It is still alive as slang expiression deftere yazmak, defterden silmek. This article "ser-defter olmak" in the phrase is intended to study the usage of expiressions in divan literature.

Key Words: Divan literature, A tradition solidify by Fatih's era, "ser-defter olmak".

¹ Bu makale, 23 Aralık 2016 tarihinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinde gerçekleşen "Divan Şiirinin Anlam Dünyası" sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aksoyak@gazi.edu.tr.

Bir sözcüğün edebî dilde kullanılmaya başlanması ve kullanımının artması belli bir zaman dilimi içinde gerçekleşir. Sözcüğün edebî kamuoyunda beğenilmesi onun kullanım sıklığını artırır. Dönemin edebî koşullarının da etkisiyle kimi sözcükler zamanla edebî kullanımdan da düşebilir. Her sözcüğün edebîleşme evresini veya edebî dilden ayrılışını izleyebilmek oldukça zordur. Tebdiz sistemine girilen veriler sayesinde bir sözcüğün edebî dildeki kullanım serüveni izlenebilir. İzlemeye çalıştığımız Yunanca "defter" kelimesinin hangi dil aracılığı ile Türkçeye geçtiğini belirlemek için şu anda yeterli veri bulunmamaktadır. Sözcüğün önce yazı diline sonra da edebî dile XIV. yüzyılda girdiği söylenebilir. İlk örnekler, Kadı Burhaneddin'in (ö. 1398) şiirlerinde görülmektedir. Defter sözcüğünün, büyük olasılıkla maliye düzeninin oturması ile "deftere geçmek", "deftere kaydolmak" biçimleri de ortaya çıktı. Edebiyatta ise "defter-i aşk", yani "aşk defteri", "ömür defteri", "gönül defteri" ve "vücut defteri" gibi tamlamalı biçimlerin yanında

defter olmak,

defter bağlamak,

defter dürmek,

defter düzmek,

defter depretmek,

defter eylemek,

deftere geçmek,

defter kaldırmak,

defter kılmak,

defter siyah etmek,

defter tayy etmek,

defter yazmak vb. çok değişik biçimlerde kullanıldı.

"Ser-defter olmak" ibaresi de "deftere geçmek" söyleşinden sonra ortaya çıkmış olmalıdır. Aslında defterin veya mektubun başında olmak tarihî ve edebî metinlerde gelenek olarak yansımıştır. Örnek olarak Müslümanlar mektuba "bismillahirrahmanirrahim" ile İranlılar, besmelenin yerine "be-nâm-ı Hudâ" tamlamasıyla başlarken önem verdikleri değeri de göstermiş oluyorlardı. Hatta XIII-XVI. yüzyıllar arasındaki *Saltuknâme*, *Danışmendnâme*, *Battalnâme* ve *Mirkatü'l-Cihâd* gibi eserlerde, ateşperestler ve Hristiyanlar'ın, mektuplarının başına "Nâr u Nûr" ibaresini yazdıkları anlatılıyor. (Aksoyak 2016: 371).

Tekrar deftere kaydolmak ve ser-defter ibaresinin başına dönersek, edebiyat tarihinin kaynaklarından olan Sehi'nin *Heşt Behişt*'inde Sultan Mehmet maddesinde "defter etmek" tabirinin tarihsel arka planı şöyle anlatılıyor.

"her binanın arkasına tetimmeler³ yaptırıp medreselere büyük mollalar tayin etti. Böylece onları çalışmaya teşvik etti. O zaman ilim adamının çok itibar vardı. Kabiliyetli danışmentlerin her birinin diğerine göre padişah defter tutup saklardı. Medrese ve kadılık boşalınca defterine bakar, görevi uygun olana verirdi. İsfahaniye kabil olan medrese talebeleri için bile defter tutmuştu. Bu bakımdan her kişi ilmi arzular, okumağa can atardı." (İsen 1980: 44).

Latifi'in Tezkiretü'ş-şuara'sında aynı konu şu tümcelerle anlatılır: "Fatih'in zamânında bilime oldukça önem verilmekteydi. "yaşlı bilginler şöyle rivayet ederler ki adı geçen medrese ü tetimmelerde ne kadar yetenekli öğrenci ve oradan yararlanan kimse varsa Emsile'den İsfahani'ye kadar, İsfahani'den Telvih ve Tavzih'a kadar yeteneği ile dikkati çekmiş, yetenekli öğrencileri bir deftere kaydeder ve bunu yanında taşımış. Medrese ve kadılık kadrolarında boşalma olunca, yerini ve münasibini oradan kontrol edermiş. Bu ilgi ve rağbet, öğrencilerin büyük gayretine ve her yıl tahsil görenin çok fazla çalışmasına sebep olur. Böylece bilgi ve marifet öğrenmesini de zorunlu kılmış. O dönemde değer itibarını herkes hak ettiğine göre bulurmuş.

Mısra: Yeni yetişeni olgunlaştıran rağbet ve itibar imiş." (İsen 1990: 69, Canım 2000:139).

Defteründe

Didüm Cem defteründe nicedür dir

Bu defterde o dîvâne yazılmış (Cem Sultan Divanı, XV. yy.)

Deftere geçdün

Zülfüne bend eyle ben mecnûnı didüm dil-bere

Didi kayd itdüm seni dîvâne geçdün deftere (Baki Divanı, XVI. yy.)

Defterde var olmak

Arz idüp yâreni hîç isteme tîmâr gönül

Hele bir yoklana defterde gör-e var mısın (Nev'î Divanı , XVI. yy.)

Defterdenüz // deftere kaydolmak

Kayd olupdur defter-i aşka ezelden nâmımız

Bende-i sultân-ı aşkuz hep biz ol defterdenüz (Bağdatlı Rûhî Dîvânı, XVI. yy.)

Aşk defterine kaydolmak

Nâmın aceb oldu mu aşk defterine kayd

Bildir bana dogrusunu Allâh aşkına (Âdile Sultan Divanı, XIX. yy.)

İki biyografi kitabında da Fatih'in üzerine olan anlatıda da defterde olmak, "ön plana çıkmak anlamına gelmektedir". "Ser-defter", kaydı defter başında olan demektir. Tebdiz sisteminde, içinde ser-defter geçen 17 sözcük bulunmaktadır. Bunları konusuna göre bölümlendirdiğimizde beyitlerin aşk ve güzellikte ser-defter

³ Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da inşa ettirdiği Sahn-ı Seman medreselerine girişı hazırlayan medreseler.

olmak, dinî ve tasavvufî alanda ser-defter olmak, şairlikte ser-defter olmak, savaşta ser-defter olmak veya şiir ser-defterinde ser-defter olmak, hem de cömertlikte ser-defter olmak (ser-defter-i sehâ), ifadeleri geçmektedir.

A. Aşk ve güzellikte ser-defter olmak.

Başumun yazusını hep gördüm

Benem erbâb-ı aşka ser-defter (*Bâkî Divanı*, XVI. yy.)

B. Dinî ve tasavvufî alanda ser-defter olmak

Bâsı bekâ âlemi ser-defteri

Sîni selâmet ilinün serveri (*Gülşen-i Envâr*, XVI. yy.)

C. Şairlikte ser-defter olmak: Şairlik defterinin başlarına yazılabilecek olanlar

Şeyhi nazmının kemâli gayretinden her fasîh

Bozdu dîvânı nizâmın cümle ser-defterdedür (*Mecmûatü'n-Nezâir*, XV. yy. Şeyhî)

Görünce sâhib-i dîvân olanlar ebyâtım

Dediler olsan olur ehl-i nazma ser-defter (*Hayâlî Bey Divanı*)

Ç. Savaş veya hem savaş hem şiirde ser-defter olmak.

Benem zamânedede ser-leşker-i sipâh-ı suhan

Benem zamânedede erbâb-ı nazma ser-defter (*Nev'i Divanı*, XVI. yy.)

Cömertlikte ser-defter olmak (ser-defter-i sehâ)

Tûmâr-ı medh-i Hâtem'i tayy itse tan mı ol

Ser-nâme-i mürüvvet ü ser-defter-i sehâ (*Hamdi Divanı*, XV. yy.)

Defterden ihraç eyleme, der kenara yazmak da deftere yazmak söyleyişinin zıddıdır. Basîrî, Allah'a yalvararak, kendisini defterden ihraç eylememesi" için yalvarıyor.

Defterden ihrâc eylemek

Fârig idinse de yaz sabrun tûmârına ismüm

Yazarsan dahi ol defterden ihrâc eyleme yâ Râb (*Basîrî Divanı*, XVI. yy.)

Âşık Sümmanî'nin "derkenâra yazmak" ifadesi de "değer vermemek karşılığında şöyle geçer:

Döner mi kavlınden sıdkı sadıklar

Dost ile dost olur bağı yanıklar

Aşk kaydına geçti bunlar âşıklar

Sümmanî'yi "derkenâra yazdılar" Sümmanî

Fars edebiyatında ise 13. ve 14. yüzyıllarda başlayan İran edebiyatının ünlü şairlerinin Sadi, Suzenî, Senâyî ve Sâib'in şiirlerinde defter ve ser-defter kelimeleri varsa da sayıca dikkat çekici bir düzeyde değildir. Sûzenî Semerkandî'nin beytinde defterin başına yazma geleneğinden söz ediliyor.

Çün menâkıb-nâme-i âl-i Alî defter konend

Nâm-ı û çun Fâtiha âgâz-ı ân defter sezed

[Hz. Ali'nin ailesinin menakıbını yazmak isteseler, onun ismi (Ali) Fatiha gibi o defterin başına yakışır] Sûzenî Semerkandî (ö. 1183 ya 1190)

Senâyî Gaznevî, günahların deftere yazılacağını belirtiyor.

Kem ne-hâhed bûd çün **defter** siyeh-rûyî to râ

Tâ be cân hâme heves râ kerd hâhî defterî

[Can yerine sen heves kalemi ile yazmaya başlar isen senin için günahkârlık (yüzü siyah olmak / mahcubiyet), defter gibi çok olacaktır.] Senâyî Gaznevî (ö. 1166)

Sadi ve Saib'in beyitlerinde ser-defter kelimesi geçiyor. Şu anda farsa edebiyatında ser-defter sözcüğünün ilk örneklerinden birini Sadi kullanmıştır.

Sâlâr-i hayl hâne-i dîn sâhib-i resûl

Ser-defter-i Hudây-perestân-ı bî-riyâ

[Risalet sahibi, din ordu evinin komutanı. Riyasız Tanrıya tapanların önde geleni] Sadî (ö. 1292/1291)

Her ki hod râ ferd-i bâtil kerd der divân-ı akl

Hemçü Sâib mî-şevêd **ser-defter**-i dîvânegî

[Her kimse ki kendini akıl defterinden ismini silerse, Sâib gibi delilik defterinin başında olur.] Sâib (ö. 1676)

XIV. yüzyıl İran şairi Hafız'ın Divanı'nda ise ahlak defteri, amel defteri, hesap defteri, şiir defteri, manasız defter, durum defteri, bilgi defteri, akıl defteri ve gül defteri şeklinde geçer. İran şairi Hafız'ın divanında "deftere kayd etmek" ifadesi geçmez. Hâfız, "deftere kaydetmek" deyimini bilse dahi şiirinde böyle bir kullanıma yer vermemiştir.

SONUÇ

- Bütün metinler girilemese de Tebdiz sistemi sayesinde "defter" kelimesinin edebî dildeki kullanımını şimdilik toplu olarak görülebilmektedir. Buna karşılık, "defter" sözcüğünün dilimize ve oradan edebî dile ne zaman ve hangi metinler aracılığı ile girdiği şu anki bilgilere göre belirgin değildir.
- Sözlüklerdeki örneklere göre, ser-defter sözcüğü Fars edebiyatında Sadi'de geçmektedir. Daha sonra da Osmanlı Türkçesi'ne geçmiş olmalıdır.

- Fatih Sultan Mehmet, *Sahn-ı Semâniye*'yi yaptırdıktan sonra (bitişi 1470) vefatı tarihi olan 3 Mayıs 1481 tarihine kadar şiir yazmayı, sürdürdü. Sehi, *Heşt Behişt* adlı tezkiresinde (yazılışı 945/1538) anlatımıyla Fatih Sultan Mehmet'in adaletini ve bilime saygısını da vurgulamak istedi. Aynı zamanda şair olan Fatih'in *Divanı*'nda defter kelimesini kullanmaması ise ilginç bir ayrıntı olarak dikkat çekiyor. Padişah adalete ve bilime önemini defter kelimesi ile vurgularken bu kelimeyi edebi bir kelime olarak değerlendirmede ve şiirlerinde yer vermedi.
- Fatih Sultan Mehmet'in devlet görevine atamalarda önemli kişileri deftere kaydetmesi ve yeri gelince oradan atama yapması bilgisi, "deftere kaydetmek", "ser-defter olmak" gibi söyleyişlerin edebî dilde kullanılmasını artırmış olmalıdır. "Deftere kaydetmek", "ser-defter olmak" önceleri devlette görev almak isteyenler için kullanılırken edebi dilde bir alanda zirveye ulaşmayı da ifade etmek biçiminde kullanılmıştır.
- Fatih Sultan Mehmet'in iki biyografi kitabında da anlatılan bu davranışı, "deftere kaydolmak" kullanımını pekiştirmiş olmalıdır. Bir topluluk içinde önemli bir konumda olmak anlamına gelen "deftere kaydolmak" veya "ser-defter", olmak ibaresi Fatih Sultan Mehmet'in de pekiştirmesinin ardından divan şiirinde aşk, tasavvuf, şiir ve savaş alanlarında ön planda olmak anlamlarıyla yaygınlık kazandı. Sistemdeki verilerle, defterdârlık mesleğinin kuruluşu ve gelişimi ile ilgili kesin bilgilere ulaşamamaktadır. İlk defterdarın Birinci Murad'ın (15 Haziran 1389) son senelerine doğru veya halefi Birinci Beyazıt zamanında atanmış olması pek muhtemeldir. (Pakalın 1993:414). Bununla birlikte, Mesihî'nin *Der-Sitayiş-i Defterdâr Bedrüddin Beg* başlıklı 32 beyitlik kasidesi şu anki bilgilere göre bir defterdara sunulan ilk kasidelerden olmalıdır. Mesihî'nin ölüm yılı 918 / 1512 olduğuna göre o yıllarda defterdârlık kurumun artık taşra örgütleriyle kurumsallaştığı söylenebilir.
- Divan edebiyatında 16-17. yüzyıllarda daha çok kullanılan bu ifadeler 18. ve 19. yüzyıllarda kullanımdan düşmüştür. Bugün için defter yazmak, defterden silmek gibi argo ifadelerde olsa da yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

Aksoyak, İ. Hakkı (2016). "Nar u Nur". *Söylenmemiş Sözler*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Gencur, <http://ganjoor.net/index.php?s=%D8%B3%D8%B1%D8%AF%D9%81%D8%AA%D8%B1&author=0>
[erişim tarihi: 21.12.2016].

Canım, Rıdvan (hzl.) (2000). *Latîfi, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ*. Ankara: AKM Yay.

Sungurhan Eydurhan, Aysun (hzl.) (2009). Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ. Ankara: Kültür Bakanlığı e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83504/kinalizade-hasan-celebi---tezkiretus-suara.html> [erişim tarihi: 20.03.2013].

İsen, Mustafa (hzl.) (1998). *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Bihişt*. Ankara: Akçağ Yay.

İsen, Mustafa (1980). *Sehi Bey Tezkire "Heşt Behişt"*. İstanbul.

İsen, Mustafa (1990). *Latîfi Tezkiresi*. Ankara.

Kılıç, Filiz (hzl.) (2010). *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ*. İstanbul: Araştırmaları Enstitüsü Yay.

Kut, Günay (1998). "Heşt Bihişt". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: TDV Yay.

Mengi, Mine (1995). *Mesihî Divanı*. Ankara

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüđü*. İstanbul: MEB Yayınları.

Sungurhan Eydurán, Aysun (hızl.) (2008). *Beyânî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Ankara: Kùltür Bakanlığı,

e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83502/beyani----tezkiretus-suara.html> [eriřimtarihi: 20.03.2013]

Yekbař, Hakan (2010). *Sehî Bey Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi Yay.

